

MÜASİR AZƏRBAYCAN TARİXİNİN BANİSİ: İLHAM ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN TARİXİNƏ ADI ƏBƏDİ YAZILMIŞ ALİ BAŞ
KOMANDAN

İradə Hüseynova
Bakı Dövlət Universiteti

Ərazi bütövlüyümüzü bərpa etmişik, işğalçıları işğal edilmiş torpaqlardan qovmuşuq, ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına imkan verməmişik, heç bir status haqqında söhbət gedə bilməz. Vahid Azərbaycan dövləti var. Çoxmillətli, çoxkonfessiyalı, mütərəqqi Azərbaycan dövləti var. Bütün Azərbaycan vətəndaşları, bütün xalqların, dinlərin nümayəndələri normal yaşayırlar, mehribanlıq, sülh şəraitində yaşayırlar...

İlham Əliyev

Açar sözlər: ermənilərin Qafqaza köçürülməsi, erməni terror təşkilatları, Cənubi Qafqaz, İkinci Qarabağ müharibəsi, Şuşa, Azərbaycan ordusu

Məqalədə 44 gün davam edən və Azərbaycanın şanlı qələbəsi ilə başa çatan İkinci Qarabağ müharibəsi təhlil edilir, işğaldan azad edilən rayonlar barədə xronoloji ardıcılıqla məlumat verilir. Müəllif qeyd edir ki, 30 ilə yaxın müddət ərzində Azərbaycan torpaqlarının 20 faizini işğal altında saxlayan, bu gün mübariz və qəhrəman Azərbaycan ordusunun əks-hücumları nəticəsində geri çəkilməyə və təslim olmağa məcbur olan Ermənistan tərəfindən Azərbaycana qarşı törədilən terror, soyqırımı və təcavüz siyasəti yüz illərlə əvvəl başlamışdır. Oxuculara təqdim edilən icmal xarakterli qısa tarixi ekskurs faktlara əsasən sübut edir ki, ermənilər Qafqaz regionuna XIX əsrdən etibarən miqrasiya etmiş, "Böyük Ermənistan" dövləti qurmaq üçün terrorizmi ən optimal yol olaraq seçmişlər. Məqalədə Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə azad edilən kənd və şəhərlərimizdə, o cümlədən alınmaz qala Şuşada artıq Azərbaycan bayrağının ucaldığını, ermənilər tərəfindən yerlə-yeksan edilən yaşayış məntəqələrimizdə artıq quruculuq işlərinə başlandığını böyük sevinclə təqdim edilir. Müəllifin qənaətinə görə, Azərbaycan rəhbərliyi İkinci Qarabağ müharibəsində həm hərbi, həm də diplomatik sahədə mühüm əhəmiyyət kəsb edən qələbə qazanmışdır.

ОСНОВАТЕЛЬ ИСТОРИИ СОВРЕМЕННОГО АЗЕРБАЙДЖАНА:
ИЛЬХАМ АЛИЕВ ВЕРХОВНЫЙ ГЛАВНОКОМАНДУЮЩИЙ, ИМЯ
КОТОРОГО НАВЕЧНО ВПИСАНО В ИСТОРИЮ АЗЕРБАЙДЖАНА

Ирада Гусейнова

Ключевые слова: *переселение армян на Кавказ, армянские террористические организации, Южный Кавказ, Вторая Карабахская война, Шуша, азербайджанская армия*

В статье анализируется Вторая Карабахская война- освободительная, отечественная война азербайджанского народа, продолжавшаяся 44 дня и завершившаяся славной победой Азербайджана. Автор отмечает, что Армения, оккупировавшая и удерживавшая 20 процентов азербайджанских земель в течение почти 30 лет и теперь вынужденная отступить и сдаться в результате контрнаступления боеспособной и героической азербайджанской армии, проводила политику террора, геноцида и агрессии против Азербайджана, история которой насчитывает сотни лет. Представленный читателям краткий научный исторический экскурс в комплексной форме на основе фактов доказывает, что армяне мигрировали в Кавказский регион начиная с 19 века и выбрали терроризм как наиболее оптимальный способ построения так называемого государства «Великая Армения». В статье автором с чувством большой радости доводит до сведения читателей, что под руководством Верховного главнокомандующего Ильхама Алиева азербайджанский флаг уже поднят над освобожденными от оккупации селами и городами, в том числе и в неприступной крепости Шуша, а в населенных пунктах, которые армяне сравнивали с землей, уже начались строительные работы. Согласно выводам автора, согласно анализу результатов Второй Карабахской войны, руководство Азербайджана одержало выдающуюся победу как в военной, так и в дипломатической сферах.

FOUNDER OF MODERN AZERBAIJANI HISTORY: İLHAM ALİYEV
SUPREME COMMANDER-IN-CHIEF, WHOSE NAME IS FOREVER
WRITTEN IN THE HISTORY OF AZERBAIJAN

İrada Huseynova

Key words: *resettlement of armenians to the Caucasus, armenian terrorist organizations, the South Caucasus, the Second Karabakh War, Shusha, the Azerbaijani army*

It is analyzed the second Karabakh war, which lasted 44 days and ended with the glorious victory of Azerbaijan and the liberated areas are reported in chronological order in the article. The author notes that the policy with a hundred-year history of terror, genocide and aggression committed by Armenia against Azerbaijan, which has occupied 20% of Azerbaijani lands for nearly 30 years and is now forced to retreat and surrender as a result of counter-attacks by the militant and heroic Azerbaijani army. The brief historical excursion presented to the readers proves that the Armenians migrated to the Caucasus region since the 19th century and chose terrorism as the optimal way to establish the "Greater Armenia" state.

The article presents with great joy that the Azerbaijani flag has already been hoisted in our liberated villages and cities under the leadership of Supreme Commander-in-Chief Ilham Aliyev, including the impregnable fortress Shusha, and construction work has already begun in our settlements destroyed by Armenians. In author's opinion, according to the preliminary analysis of the results of the Second Karabakh War, the Azerbaijani leadership has won a significant victory in both the military and diplomatic spheres.

Bəşəriyyətin insanlığa məlum olan bütün tarixi boyu müharibəsiz və münaqişəsiz keçən, ümumi sülh və əmin-amanlığın hökm sürdüyü illər çox nadir hallarda olmuşdur. Tədqiqatlara əsasən, Yer kürəsində insanın mövcud olduğu illər ərzində cəmi 240 (!) il müharibə baş verməyib. Qalan bütün dövrlərdə insanlar və dövlətlər bir-biri ilə hərbi qarşıdurmada olmuşlar. İsveçrə alimi Jan Jak Babelin 1959-cu ildə apardığı hesablamalara görə, son beş min il ərzində dünyada 15000 müharibə və silahlı münaqişə baş vermişdir. Təkcə ötən əsrdə - 1945-ci ilin 15 avqustu ilə (Yaponiyanın təslim olduğu tarix) 1993-cü ilin 1 avqustu arasında, cəmi 48 il ərzində 130-dan yuxarı münaqişə müşahidə olunub. Bu toqquşmalara cəlb olunan ölkələrin sayı 832-yə çatıb. R.Ceksonun araşdırmalarına görə, 1945-ci ildən sonra planetimizdə cəmi 26 müharibəsiz gün olmuşdur [1, p.34] Bütün müharibələrin –istər ədalətli, istərsə də ədalətsiz,

istər qısamüddətli, istərsə də uzun müddətli olsun, sonu sülhdür. Bu kiçik mavi planetin sakinləri əvvəl-axır sülh şəraitində yaşamağa məhkumdurlar. Çünki sülhün heç bir alternativini yoxdur.

Budur, Azərbaycan Respublikasının Ermənistan tərəfindən cəlb olunduğu və cəmi 44 gün davam edən müharibə - İkinci Qarabağ müharibəsi də başa çatdı: ölkəmiz təxminən 30 il davam edən işğaldan sonra torpaqlarımızı azad, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa edərək, şanlı qələbə qazandı. Son 300 ildə (Nadir şahın 1732-1735-ci illərdə işğal olunmuş torpaqlarımızı geri qaytarmasından sonra) ilk dəfə idi ki, Azərbaycanın işğal altında qalan əraziləri igid sərkərdəmizin – dövlətimizin başçısının rəhbərliyi ilə geri qaytarıldı. Bu qələbə ilə müzəffər Ali Baş Komandan, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Azərbaycanın yeni tarixinə qızıl hərflərlə yazılacaq sətirlərin müəllifi oldu və adını tarixə əbədi yazdı.

Azərbaycan Respublikası geosiyasi və geostrateji əhəmiyyətinə görə dünyanın ən əlverişli bölgələrindən birində yerləşir. Avropa ilə Asiyanın qovuşuğunda, Şərq-Qərb sivilizasiyalarının kəsişməsində, qədim karvan yollarının üzərində qərar tutan Azərbaycan lap qədim dövrlərdən səyyahların, yadellilərin, qonşu dövlətlərin marağını cəlb etmiş, öz azadlığı və müstəqilliyi uğrunda qanlı-qadalı mübarizələr aparmalı olmuşdur. Bu mübarizələrdən sonuncusu bu günlərdə böyük və şanlı zəfərlə başa çatmışdır. Müstəqil Azərbaycan dövləti artıq 30 ildir ki, erməni işğalı altında olan doğma torpaqlarımızın tam azad edilməsi üçün qətiyyətli addımlar ataraq, ikinci Qarabağ müharibəsində qələbə qazanmışdır.

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin birinci sessiyasında torpaq məsələsinin xalqımızın tarixində əsas amal olduğunu göstərərək deyirdi: “Əsrlər boyu Vətən, torpaq anlayışı xalqımızın layəqətini, mənliliyini, şərəfini əks etdirmişdir. Xalq öz torpağının müqəddəsliyini qorumaq üçün onun uğrunda ölüm-dirim mübarizəsi aparmışdır, ulu babalarımız Vətən torpağının hər bir qarışını namus simvolu kimi qorumuş, onun yolunda canlarını, övladlarını qurban verməkdən çəkinməmişdir” [2, s. 55].

30 ilə yaxın müddət ərzində Azərbaycan torpaqlarının 20 faizini işğal altında saxlayan və bu gün mübariz və qəhrəman Azərbaycan ordusunun əks-hücumları nəticəsində geri çəkilməyə və təslim olmağa məcbur olan Ermənistan tərəfindən Azərbaycana qarşı törədilən terror, soyqırımı və təcavüz siyasəti yüz illərlə əvvəl başlayan tarixə malikdir. XX əsrin 90-cı illərində yenidən amansızlıqla həyata keçirilən həmin işğalçı-terror siyasətinin prioritet istiqamətlərini “dənizdən-dənizə Böyük Ermənistan” dövlətinin qurulması, bu məqsədlə qonşu dövlətlərə, ilk növbədə isə Azərbaycan və Türkiyəyə, eləcə də Gürcüstana, hətta Rusiyaya qarşı ərazi iddialarının irəli sürülməsi təşkil edir. Tanınmış gürcü ziyalı İlya

Çavçavadze 1902-ci ildə Tiflisdə nəşr etdirdiyi “Erməni alimləri və ağlayan daşlar” əsərində hələ XIX əsrdə erməni yalanlarının bütün Rusiya, Avropa, Qafqazda “ayaq tutub yeridiyindən”, onların əsassız “Böyük Ermənistan” iddialarından bəhs edirdi [3].

Bəs gəlin görək, Azərbaycana və ümumən, Cənubi Qafqaza gəlmə olan, alloxton ermənilərin yaşadıkları ərazilərdə yerli xalqlara qarşı bitib-tükənməyən ərazi iddiaları haradan qaynaqlanır? Tarixi faktlara və əldə edilmiş tədqiqat materiallarına əsasən qeyd edə bilərik ki, hazırkı ermənilər nə vaxtsa Kiçik Asiyada yerləşən “Armeniya” adlanan coğrafi məkana köç ediblər. Ermənilərin etnogenezini tədqiq edən alimlərin fikrincə, onlar kimmlərin Balkan yarımadasından qovub çıxartdığı və sonradan Kiçik Asiyada Dəclə-Fərat çayları arasında, yunanların Mesopotamiya adlandırdıkları ərazidə sığınacaq tapan muşk və digər kiçik xalqların konqlomeratından ibarətdir.

Ermənilərin Qafqaz regionuna gəlmə olduqları və son bir neçə əsr ərzində İran və Türkiyədən kütləvi şəkildə tarixi Azərbaycan torpaqlarına miqrasiya etmələri barədə kifayət qədər elmi-tarixi faktlar vardır. Onların avtohton - Cənubi Qafqazın yerli xalqı olmaması müxtəlif zamanlarda müxtəlif araşdırmaçılar tərəfindən birmənalı olaraq qəbul edilmişdir. Hələ e.ə. V əsrdə “tarixin atası” hesab edilən Herodot bildirirdi ki, ermənilər Kiçik Asiyaya qərbdən gəliblər və frikiyalıların nəslindəndirlər [4]. XIX əsrin fransız mənşəli rus tədqiqatçısı, qafqazşünas alimi İ.Şopen qeyd edirdi ki, “ermənilər mahiyyətcə gəlmədirlər. Onlar Anadolu dağlarının şimal vadilərinə gələn frigiyalıların və ioniyalıların bir qoludurlar” [5, s.26]. O, iddia edirdi ki, ermənilər haykanların (hay) və yəhudilərin qarışığından yaranıblar. V.Veliçko da bu məsələdə İ.Şopenlə eyni fikirdədir və qeyd edir ki, Babil əsarəti zamanı və Yerusəlimin dağılmasından sonra yəhudilərin bir hissəsi haylarla qarışmışlar. XX əsrin görkəmli rus alimi-şərqşünas İ.M.Dyakonov isə bu fikrə gəlib ki, qədim erməni dili (qrabar) – frigiya dilidir. Ermənilər – frigiyalıların bir hissəsidir [6, s.202-203, 212]. Onun sözlərinə görə, haylar özlərinə heç vaxt “erməni” deməmişlər. Haylar yunan mənşəli frig tayfasından törəmiş, sonradan bu tayfalar Kiçik Asiyaya və Mesopotamiyaya köçmüşlər.

Lakin ermənilərin regiona sonradan emiqrasiyası məsələsi təkcə Qərb alimlərinin deyil, habelə ayrı-ayrı erməni tədqiqatçılarının araşdırmalarında da öz əksini tapmışdır. XX əsrin tanınmış ermənişünası Q.A.Kapansyan yazır: “ermənilərin vətəni” - Xayasa-Asiya onların Balkanlardan miqrasiyasından sonra Kiçik Asiyada yerləşir” [7, s.240, 242]. Erməni tarixi ilə bağlı bir sıra kitabların müəllifi olan məşhur erməni yazıçısı N.Adons 1908-ci ildə öz nəşrlərinin birində ermənilərin tarixi haqqında danışarkən bu fikirləri qeyd edib: “VII əsrdə kimmlərin basqını xalqların yerdəyişməsinə səbəb oldu. Öz hüdudlarından sıxışdırılmış frigiya tayfaları Kiçik Asiyanın şimal-qərbindən Fərat çayı sahillərinə gəldilər və yerli Aramey əhalisi ilə qarışdılar. Gəlmə

frigiyalıların aramey mənşəli aborigenlərlə qarışmasından erməni xalqı formalaşdı” [8, c.IX].

Erməni ictimai xadimi və publisisti B.İşxanyan yazırdı ki, “Tarixi qədimlik təsəvvürünə görə, ermənilərin “Böyük Ermənistan” hesab edilən həqiqi vətəni Rusiya hüduqlarından kənarında, daha doğrusu Kiçik Asiyada yerləşir. Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərə gəlincə, onların bir hissəsi aborigen olub, xristian dinini qoruyub saxlayan qədim albanların nəslindəndir. Bir hissəsi təqib və hücumlardan qurtarmaq üçün Azərbaycan torpaqlarında sığınacaq tapan İran və Türkiyə qaçqınlarıdır” [9, s.18].

İşxanyanın obyektiv fikirlərinin, necə deyərlər, əlavə şərhə heç bir ehtiyacı yoxdur. Müasir dövrdə də bu cür tədqiqatçılara rast gəlmək olur. Erməni əsilli Ukrayna tarixçisi Filip Ekozyans yazır ki, “...heç zaman ermənilərin olmayan torpaqları onların tələb etməsinə son qoymaq gərəkdir. Bizim buna heç bir haqqımız yoxdur, nə hüquqi, nə də əxlaqi”. Ermənilərə məbəd tikməyə icazə verən xalqlar sonradan buna peşman olmuşlar. Ermənilər yerli əhalini oradan qovmuş və özlərini həmin ərazinin sahibi hesab etmişlər [10].

1721-ci ildə Qafqaza yürüşə çıxan və iki il sonra Azərbaycanın Xəzəryanı ərazilərini, o cümlədən Bakını işğal edən I Pyotr yerli əhalinin sərt müqaviməti ilə rastlaşmışdı. O zaman rus imperatoru “erməni kartını” işə salmış, azərbaycanlıların tarixi torpaqlarında, xüsusilə Bakıda və Dərbənddə ermənilərin məskunlaşdırılması ilə bağlı göstəriş vermişdi. I Pyotrun xələflərinə ünvanladığı tarixi vəsiyyəti isə təkcə Rusiya imperiyasının deyil, nəticə etibarilə bolşevik Rusiyasının da Cənubi Qafqaz siyasətinin əsasını təşkil edirdi. Həmin vəsiyyətdə ilk əməl edən II Yekaterina 1768-ci ildə imperiyanın ermənilərə məxsusi hamiliyi barədə fərman vermişdi. 1802-ci ildə isə çar I Aleksandr Qafqaz canişini A.Sisianova konkret təlimat göndərmişdi: “Ermənilərdən nəyin bahasına olursa-olsun Azərbaycan xanlıqlarının ələ keçirilməsində istifadə olunmalıdır”. 1805-ci ilin mayında Qarabağ xanlığı Rusiya imperiyasına qatılır və 1822-ci ildə isə çar xanlığı ləğv edir. Ərazinin daha yaxşı və ətraflı mənimsənilməsi üçün çar rejimi bir sıra tədbirlərə əl atır ki, onlardan biri də xristianların, xüsusən də ermənilərin İrandan bu torpaqlara köçürülməsi idi.

1813-cü ilin “Gülüstən” və 1828-ci ilin “Türkmənçay” müqavilələri ilə Azərbaycanın ikiye bölünməsi Şimali Azərbaycan torpaqlarının erməniləşdirilməsi prosesini sürətləndirmişdi. “Türkmənçay” müqaviləsinin 15-ci maddəsinin müəllifi olan Aleksandr Qriboyedov ermənilərin İrandan Cənubi Qafqaz ərazilərinə köçürülməsinin və burada onlar üçün güzəştli şərtlərin təmin edilməsi siyasətinin fəal iştirakçılarından olmuşdur. “Türkmənçay” müqaviləsindən dərhal sonra – 1828-ci il martın 21-də imperator I Nikolayın fərmanı ilə İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisində “Erməni vilayəti” təşkil edilmişdir. Bu bədnam fərmanla tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaradılacaq

gələcək Ermənistanın faktiki təməli qoyulmuşdur. Həmin vaxtın rəsmi statistikasına görə, “Erməni vilayəti”nin mərkəzi olan İrəvan şəhərində 7331 azərbaycanlı, 2369 erməni ailəsi yaşayırdı. 1828-ci ildə təkcə üç ay ərzində 40000 nəfərə qədər erməni göstərilən ərazilərdə yerləşdirildi. Türk-rus müharibəsindən sonra isə daha 90 min erməni köçüb gəldi [11, s.235-238]. Bu proses eyni zamanda minlərlə azərbaycanlının doğma torpağından qovulması və qətlə yetirilməsi ilə müşayiət olunmuşdur.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, 1782-ci ildə Qarabağda 64,8 faiz azərbaycanlı olduğu halda, yüz ildən də az bir vaxt ərzində - 1880-ci illərin sonuna doğru Şuşa qəzasında azərbaycanlılar 42 faiz təşkil edirdi. Birinci dünya müharibəsi illərində isə qaçqınların sayında Qarabağda ermənilərin sayı daha da artdı [12, s.189]. Rus alimi və tədqiqatçısı Nikolay Şavrov yazırdı: “Zaqafqaziyada yaşayan 1 milyon 300 min nəfər erməninin 1 milyonu yerli deyildir. Və onlar vilayətə bizim tərəfimizdən köçürülüb” [13, s.59-61].

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, ermənilərin qədim Azərbaycan torpaqlarına yerləşdirilməsi sadəcə köçürülmə prosesi olmamış, mütəşəkkil qaydada həyata keçirilmişdir. Belə ki, onların İran və Türkiyədən miqrasiyası mütəmadi olaraq həyata keçirilir və sayları get-gedə artır, bunun əvəzinə yerli azərbaycanlılar öz yurd-yuvalarından didərgin salınır, ən yaxşı və münbit torpaqlar ermənilərə verilir. Lakin ən təhlükəli vəziyyət isə ondan ibarət idi ki, ermənilər azərbaycanlıları və türkləri fiziki cəhətdən məhv etmək məqsədilə daim silahlanır və terror təşkilatları yaradırdılar. Terrorizmi dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldıran Ermənistan “zəngin” terrorçuluq təcrübəsinə malikdir. Beynəlxalq terrorizmin ayrılmaz hissəsi olan erməni terrorizmi yüz ildən çoxdur ki, mövcuddur. Belə ki, 1885-ci ildə Osmanlı İmperiyasının ərazisində terror və gərginlik strategiyasının köməyi ilə türk dövlətinin süqutuna nail olmaq məqsədi daşıyan “Armenakan” partiyası yaradılmışdı. XIX əsrin 2-ci yarısından ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırımı təşkilatlanmış və planlı siyasət kimi aparılmış, Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan ərazisində “Böyük Ermənistan” dövləti qurmaq xülyasına düşmüş ermənilər “Qnçaq” (1887-ci ildə Cenevrədə qurulub), “Daşnaksütyun” (1890, Tiflis), “Erməni Vətənpərvərləri İttifaqı” (1895, Nyu-York) kimi siyasi-terror təşkilatlarını bu istiqamətə yönəltdilər.

Məlumdur ki, Qafqazda ilk erməni dövləti 1918-ci ildə İrəvan xanlığı ərazisində yaradılan Ararat Respublikası olub. 26 may 1918-ci ildə Zaqafqaziya Seyminin erməni sektoru rəsmi olaraq Azərbaycan nümayəndələrinə İrəvan şəhərinin yeni yaradılan Ermənistana verilməsi xahişi ilə müraciət etmişdi. Belə ki, onların dövlət müstəqilliyi haqqında aktı elan etmək üçün paytaxtları yox idi. Xahiş edənlər tərəfindən erməni silahlı qüvvələrinin və quldur birləşmələrinin silahı yerə qoyacaqları, yerli əhaliyə qarşı terror hərəkətlərinə

son qoyacaqları və iki xalqın yaxınlaşmasına dəstək verəcəkləri barədə şərtləri qəbul etmələrindən sonra, rəsmi Azərbaycan müsbət cavab verdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan olunduqdan bir gün sonra İrəvan şəhəri Ermənistanla verildi [14, s. 441-442]. Beləliklə, erməni tarixçiləri tarixi saxtalaşdırmağa cəhd etsələr də, fakt faktlığında qalır–indiki Ermənistan dövləti tarixi Azərbaycan torpağında formalaşmışdır. İrəvan şəhərini Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəhbərliyi 1918-ci il mayın 29-da Ermənistanla hədiyyə edib. İrəvan xanlığı əzəli Azərbaycan torpağıdır. Ermənilər bu bölgəyə qonaq gəlmişlər [15].

Lakin İrəvan şəhəri göstərdiyimiz şərtlərlə ermənilərə hədiyyə verilsə də, onlar öz faşist xislətlərlərindən əl çəkmədilər. Gənc Azərbaycan dövlətinin ayrı-ayrı şəhər və kəndlərində erməni daşnakları tərəfindən 1918-1920-ci illərdə qırğınlar törədildi, dinc əhali məhv edildi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 26 mart 1998-ci il tarixli sərəncamı ilə 31 martın Azərbaycanlıların soyqırımını günü kimi qeyd olunması da dövlətimizin ədalətli, tarixi həqiqətlərə əsaslanan mövqeyinin göstəricisidir. Bu sənədin imzalanması ilə bir daha tariximizin faciəli səhifələrinə işıq salındı, əsil həqiqətlər beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırıldı. Tarixi faktlar da təsdiqləyir ki, azərbaycanlıların kütləvi şəkildə qırğını, repressiyalara məruz qalması, doğma yurdlarından qovulması və didərgin salınması XX əsr tarixinin ən faciəli və dəhşətli səhifələrindəndir.

“Böyük Ermənistan” yaratmaq arzusunda ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə genişmiqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirdilər. Ermənilərin Bakıdan başlanan vəhşilikləri bütün Azərbaycanı və indiki Ermənistan Respublikası ərazisindəki azərbaycanlılar yaşayan kəndləri əhatə etdi. Yüzlərlə yaşayış məntəqəsi dağıdılıb yerlə-yeksan edildi, minlərlə azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Bu hadisələrin təşkilatçıları məsələnin mahiyyətinin açılmasına, ona düzgün hüquqi-siyasi qiymət verilməsinə mane olmaqla yanaşı, azərbaycanlıların mənfi obrazını yaratmış, özlərinin qəsbkar torpaq iddialarını pərdələmişlər. Azərbaycanlılar dünya ictimaiyyətinə “zalım xalq” kimi təqdim olunmuşdur.

1918-ci ilin mart ayından etibarən ermənilərin törətdikləri cinayətlər Azərbaycan xalqının yaddaşına əbədi həkk olunub. Minlərlə dinc azərbaycanlı əhali yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv edilib, ermənilər evlərə od vurub, insanları diri-diri yandırdılar. Azərbaycanlıların soyqırımını Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və digər bölgələrdə xüsusi qəddarlıqla həyata keçirilib. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi şəkildə qətlə yetirilib, kəndlər yandırılıb, milli-tarixi əhəmiyyət kəsb edən mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilib.

Xatırladaq ki, İkinci dünya müharibəsi illərində də ermənilər “Böyük Ermənistan” xülyasını reallaşdırmaq istiqamətində məkrli siyasətlərini davam etdirmişlər. Belə ki, onlar həm Türkiyənin Qars və Ərdəhan vilayətlərinə iddialar irəli sürür, həm də dünyaya səpələnmiş ermənilərin bu torpaqlarda

məskunlaşdırılmasına təkid edirdilər. 1944-cü ildə Ermənistan SSR KP MK-nın birinci katibi Q.Arutyunov Moskvada İ.Stalinlə görüşərək, xaricdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR-ə köçürülməsi məsələsini müzakirə etmişdi. Potsdam konfransında SSRİ Türkiyədən ərazi əldə edə bilmədiyindən, erməni lobbisi yenidən Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək fikrinə düşmüşdü. 1945-ci ildə Stalinlə yenidən görüşərkən Q.Arutyunov 300 mindən çox erməninin Ermənistanla miqrasiya etmək istədiyini bildirir və bu məqsədlə həm Dağlıq Qarabağın, həm də Naxçıvanın Ermənistanla verilməsini xahiş edir. Ermənilər buna nail olmasalar da, xaricdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR-ə köçürülməsinə nail oldular. 1945-ci il noyabrın 21-də SSRİ Xalq Komissarları Soveti “Xaricdə yaşayan ermənilərin sovet Ermənistanına köçürülməsinin praktik tədbirləri haqqında” qərar qəbul etdi. 1946-cı ildə Suriya, Yunanıstan, Livan, Bolqarıstan və Rumıniyadan 50.900 erməni immiqrasiya edir [16, s.161]. 1947-ci ildə 63 min erməninin Ermənistan SSR-ə köçürülməsi nəzərdə tutulmuşdu. Lakin cəmi 35,4 min erməni “doğma” vətənə qayıtmışdı. 1948-ci ildə isə xaricdən 86.346 erməni immiqrasiya edilmişdi.

Ermənistan Sovet Sosialist Respublikası xaricdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR-ə köçürülməsi ilə yanaşı, eyni zamanda azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən çıxarılmasına da nail oldu. Belə ki, 1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Soveti “Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında” 4083 sayılı qərar qəbul etdi. Bu qərara əsasən, 1948-1950-ci illərdə 100 min azərbaycanlı “kəndçilik prinsipi” əsasında Azərbaycan SSR-ə köçürülməli idi. Həmin qərarın 11-ci bəndində göstərilirdi ki, Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinə icazə verilsin ki, azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə əlaqədar onların boşaldıqları tikililərdən və yaşayış evlərindən xaricdən Ermənistanla gələn ermənilərin yerləşdirilməsi üçün istifadə etsinlər. Qeyd edək ki, insan hüquqlarının ciddi pozuntusu ilə həyata keçirilən bu qərarlar Ermənistanı monoetnik respublikaya çevirmək məqsədi daşıyırdı. Sosial-iqtisadi şəraitin dözülməzliyi və iqlim şəraitinin uyğunsuzluğu nəticəsində köçürülənlərin az bir hissəsi yenidən doğma torpaqlarına qayıtdı. 1948-1951-ci illərdə Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-ə 37.387 nəfər azərbaycanlı deportasiya edildi. Köçürmələr davam edirdi. Bu proses sonrakı dövrdə də aparıldı; 1956-cı ildə Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına və digər rayonlarına köçürülənlərin sayı 58.421 nəfərə çatmışdı [17].

Bu haqsızlıqlarla barışmayan, bunu xalqımıza qarşı tarixi cinayət hesab edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 18 dekabr 1997-ci il tarixdə “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında” Fərman imzalamışdır (656 sayılı). Fərmanda qeyd edildiyi kimi, azərbaycanlıların

kütləvi surətdə deportasiyasının hərtərəfli tədqiq edilməsi, Azərbaycan xalqına qarşı dövlət səviyyəsində həyata keçirilmiş bu tarixi cinayətə hüquqi-siyasi qiymət verilməsi və onun beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması məqsədi ilə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır. Fərmanda göstərilir ki, SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083 nömrəli və 1948-ci il 10 mart tarixli 754 nömrəli qərarları Azərbaycan xalqına qarşı növbəti tarixi cinayət aktı olmuşdur. Bu qərarlar əsasında 1948-1953-cü illərdə yüz əlli mindən çox azərbaycanlı Ermənistan SSR ərazisindəki dədə-baba yurdlarından kütləvi surətdə və zorakılıqla sürgün olunmuşdur: “Adi hüquq normalarına zidd olan bu qərarların icrası zamanı avtoritar-totalitar rejimin mövcud repressiya qaydaları geniş tətbiq edilmiş, minlərlə insan, o cümlədən qocalar və körpələr ağır köçürülmə şəraitinə, kəskin iqlim dəyişikliyinə, fiziki sarsıntılara və mənəvi genosidə dözməyərək həlak olmuşlar. Bu işdə erməni şovinist dairələrinin və SSRİ rəhbərliyinin cinayətkar siyasəti ilə yanaşı, o dövrdə Azərbaycan rəhbərliyinin öz xalqının taleyinə zidd mövqeyi, soydaşlarımıza qarşı törədilən cinayətlərin təşkilində və həyata keçirilməsində iştirakı da az rol oynamamışdır. Təəssüf ki, 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən deportasiya olunması faktı ötən 50 il ərzində lazımınca araşdırılmamış, bu hadisələrə hüquqi-siyasi qiymət verilməmişdir”.

Ermənistanın 1988-1992-ci illərdə planlı şəkildə həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində tarixən həmin ərazidə yaşayan 250 min nəfər azərbaycanlı öz doğma yurdlarından qovulmuş və Azərbaycana gəlmişdir. 1988-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan 126 yaşayış məntəqəsindən də soydaşlarımızın çıxarılması baş verdi. Erməni silahlı qüvvələrinin 1988-ci ildən başlayan hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ regionunun ətrafındakı 7 rayonun 600 mindən çox sakini də öz yaşayış yerlərindən məhrum olaraq respublikanın 62 şəhər və rayonunda, 1600-dən çox məskunlaşma obyektində məcburi köçkün həyatı yaşamağa başladı. XX əsrin sonlarında Ermənistanın Azərbaycana növbəti təcavüzü nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının 20 faizdən çox hissəsi, başqa sözlə 17 min km²-dən yuxarı ərazi işğal olunmuşdur. Azərbaycanın təxminən 900 yaşayış məntəqəsi qarət olunmuş və məhv edilmişdir. 20 mindən yuxarı azərbaycanlı həlak olmuş, 50 mindən çox soydaşımız isə yaralanmış və ya xəsarət almışdır ki, nəticədə, onlar əlil və şikəst olmuşlar. Bir neçə min nəfər itkin düşmüşdür. İşğal olunmuş ərazilərdə azərbaycanlıların məhkəməsiz və istintaqsız kütləvi qətl, əsirlərin və mülki əhalinin döyülməsi, işgəncələr və onlarla qəddar, qeyri-insani rəftar, azərbaycanlı əhalidən Ermənistanda və Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində ən ağır işlərdə məcburi istifadə adi hala çevrilmişdir. Bütün bu faciələr məhz ümummilliyet lider Heydər Əliyevin 1987-ci ilin oktyabrında tutduğu yüksək vəzifədən istefa verməsindən dərhal sonra baş vermişdir.

1918-ci il hadisələrinə münasibət bildirən Ulu Öndər Heydər Əliyev 1998-ci il martın 26-da “Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında” imzaladığı Fərmanla gənclərin tarixi həqiqətlərlə tanışlığına daha geniş meydan açmış, onları mübarizə ruhunda kökləmişdir. 1918-ci ilin məlum mart hadisələrinin 80-ci ildönümündə imzalanmış Fərman erməni millətçilərinin hərəkətlərinə verilən ilk dolğun və hərtərəfli hüquqi-siyasi qiymətdir. Bu Fərman gənc nəsilə milli yaddaşın qorunması baxımından bir növ proqram sənədidir. Əsrlər boyu azərbaycanlılara qarşı aparılmış soyqırımını və deportasiya siyasətini geniş təhlil edən tarixi sənəd əsasında martın 31-i hər il “Azərbaycanlıların soyqırımını günü” kimi qeyd olunur. Fərmanda göstərilir ki, “Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə edilmişdir. Uzun illər gizli saxlanılan, üzərinə qadağa qoyulmuş həqiqətlər açılır, təhrif olunmuş hadisələr özünün əsl qiymətini alır. Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş və uzun illərdən bəri öz siyasi-hüquqi qiymətini almamış soyqırımını da tarixin açılmamış səhifələrindən biridir” [19].

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradıldıqdan sonra ölkə rəhbərliyi 1918-ci ilin mart hadisələrinə xüsusi diqqət yetirmiş, Nazirlər Şurası 1918-ci il iyulun 15-də bu faciənin tədqiqi məqsədilə Fövqəladə İstintaq Komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etmişdi. Komissiya mart soyqırımını, ilkin mərhələdə Şamaxıdakı vəhşilikləri, İrəvan quberniyası ərazisində ermənilərin törətdikləri ağır cinayətləri araşdırmış, bu həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün Xarici İşlər Nazirliyi nəzdində xüsusi qurum yaradılmışdı. 1919 və 1920-ci illərdə mart ayının 31-i Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümummilliyet matəm günü kimi qeyd edilmişdir. Bu, azərbaycanlılara qarşı yürüdülmən soyqırımını və bir əsrdən artıq davam edən torpaqlarımızın işğalı prosesinə tarixdə ilk dəfə siyasi qiymət vermək cəhdi olmuşdur. Lakin 1920-ci ilin aprelində bolşeviklərin hakimiyyəti qəsb etməsi nəticəsində Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu işləri yarımçıq qoymuş və nəticədə, Azərbaycan erməni-rus qüvvələrinin dəhşətli soyqırımının miqyasını dünyaya, beynəlxalq aləmə çatdırma bilməmişdir. Əvəzində isə ermənilər istər dünyaya səpələnmiş böyük diasporları vasitəsilə, istərsə də Ermənistanda daşnak hakimiyyətini əvəz etmiş sovet hakimiyyətinin təbliğat maşınının köməyi ilə qondarma “soyqırımını” kampaniyasına geniş vüsət vermişlər.

1988-ci ildən başlayan Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi tarixində ən müdhiş hadisələrdən biri 1992-ci ilin fevralında Xocalıda baş vermiş soyqırımını oldu. 6 min nəfər azərbaycanlının yaşadığı bu şəhər bir gecə ərzində məhv edildi. Xocalının yer üzündən tamamilə silinməsində erməni silahlı qüvvələrinə sovet ordusunun 366-cı alayı da yardım etdi. Nəticədə, 613 nəfər qətlə yetirildi, 150 nəfər itkin düşdü. Qanlı faciədə 1000 nəfər dinc sakin şikəst oldu. Bu hadisə XX əsrin ən dəhşətli və qəddar

faciələrindən biri hesab edilə bilər. Xocalı faciəsi tarixdə bizə məlum olan Babiyar, Xatın, Liditse, Sonqmi faciələri ilə eyni səviyyədə durur.

Hesab edirəm ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışından sonrakı dövrdə fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri məhz Azərbaycan ətrafında yaradılan informasiya blokadasının aradan götürülməsi idi. Dahi şəxsiyyətin xarici ölkələrə hər bir səfəri ən mühüm problemimiz olan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin mahiyyətinin açıqlanmasında, dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayırdı. Tarixi faktlar əsasında bəyan edildi ki, ermənilərin özlərinə saxta tarix yazıb, apardıqları yalan təbliğatın əksinə olaraq, soyqırımına məruz qalan onlar yox, məhz azərbaycanlılardır.

Fəxr edirik ki, ümummilli liderimiz, müasir Azərbaycanın memarı, əbədi rəhbərimiz Heydər Əliyevin misilsiz, alternativli olmayan siyasətini və ideyalarını möhtərəm cənab Prezident İlham Əliyev hazırda çox böyük uğurla davam etdirir. Bu uğurları davamlı olaraq biz həyatımızın bütün sahələrində görürük və hərbi sahə də istisna deyil. 44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsini şanlı qələbə ilə başa vurmağımız və Ermənistanın faktiki təslim olması bunun bariz nümunəsidir. Prezident İlham Əliyev dövlət başçısı kimi fəaliyyətə başladığı ilk gündən “Biz müdafiədə deyil, hücumda olmalıyıq” - deyərək erməni işğalçılarına qarşı effektiv əks-hücumun təşkilini mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirmişdir.

Ali Baş komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 2016-cı ilin aprelində cəbhə xəttində rəşadətli Azərbaycan ordusunun əks-hücumu və düşməne vurduğu ağır zərbələr nəticəsində erməni silahlı birləşmələri canlı qüvvə və texnika sarıdan ciddi itki verərək geri çəkilməmişlər. İgid əsgərlərimiz bir neçə strateji yüksəkliyi və yaşayış məntəqəsini ələ keçirmiş və üçrəngli bayrağımızı düşməndən azad edilmiş həmin ərazilərimizdə dalğalandırılmışlar. İşğaldan azad edilmiş Cocuq Mərcanlı kəndində insanlar məskunlaşmışlar. Dövlətimizin hərtərəfli qayğısı və dəstəyi sayəsində burada soydaşlarımız üçün hər cür şəraiti olan evlər tikilmiş, insanlarımız bütün zəruri vasitələrlə təmin edilmişlər.

Bütün bunlar digər sahələrdə olduğu kimi, hərbi sahədə də ölkə rəhbərliyi tərəfindən uğurlu siyasət aparıldığını bir daha sübut edir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin yaratdığı və formalaşdırdığı Azərbaycan Milli Ordusu hazırda dünyanın güclü ordularından biri hesab edilir. Bu ordu işğal altında olan torpaqlarımızın tamamilə azad edilməsi üçün bütün zəruri vasitələrlə təmin edilmişdir. Vətənimizin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi naminə döyüşə atılmaq üçün böyük ruh yüksəkliyinə malikdir və bunu 2016-cı ilin aprel döyüşləri də, bu il sentyabrın 27-dən davam edən uğurlu döyüş əməliyyatları da sübut etdi. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev Ulu Öndərin siyasətinə sadıq qalaraq, torpaqlarımızın bir qarışının da düşməne

verilməyəcəyini, Azərbaycan ərazisində ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına heç vaxt yol verilməyəcəyini qətiyyətlə bəyan etmişdir.

Noyabrın 23-də işğaldan azad edilmiş Ağdamda səfərə olarkən müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyev ölkəmizin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi məsələsinin hər an gündəmdə prioritet məsələ olduğuna diqqəti çəkərək demişdir: “Biz bu torpaqlara Azərbaycan xalqının, şəhidlərimizin canı, qanı bahasına, qəhrəmanlarımızın şücaəti hesabına qayıtmışıq. Biz güc toplamalı idik və toplayırdıq. Mən son 17 il ərzində xalqa müraciət edərkən dəfələrlə deyirdim ki, biz daha güclü olmalıyıq, daha qüdrətli ordu qurmalıyıq. Bu gün dünyada güc amili həlledici rol oynayır. Haqq-ədalət bizim tərəfimizdədir, beynəlxalq hüquq bizim tərəfimizdədir, güc də bizim tərəfimizdə olmalıdır. Məhz gücümüzün yetərli dərəcədə olmaması nəticəsində Azərbaycan 1990-cı illərin əvvəllərində işğala məruz qalmışdır. Biz güc toplayırdıq, güclənirdik. Mən deyirdim ki, hər gün hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu müqəddəs günü, bu zəfər gününü öz əməyi, zəhməti, Vətənə olan sədaqəti ilə yaxınlaşdırmalıdır” [20].

Həqiqətən də ötən illər ərzində ölkə rəhbərliyi tərəfindən beynəlxalq müstəvidə böyük işlər görüldü. 1993-cü ildə BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən 4 qətnamə qəbul edilmişdi, sonradan isə BMT Baş Assambleyası, Avropa Parlamenti, Avropa Şurası Parlament Assambleyası müvafiq qərar və qətnamələr qəbul etmişdilər. Bu hüquqi baza Azərbaycanın siyasi müstəvidə qələbə qazanması demək idi.

Düşmən üzərində möhtəşəm qələbə qazanmaq naminə düşünülmüş siyasət yeridən, bu yolla addım-addım irəliləyən Azərbaycan rəhbərliyi ölkə iqtisadiyyatının güclənməsi və iqtisadi potensialımızın artırılması üçün lazımı islahatlar aparırdı. İqtisadi cəhətdən müstəqil olmayan hər hansı dövlət siyasi müstəqillik də əldə edə bilməz. Digər bir mühüm məsələ Azərbaycanın hərbi qüdrətinin artırılması idi ki, cənab prezident bunu ən prioritet məsələlərdən hesab edirdi. Məlum olduğu kimi, ölkəmizin hərbi büdcəsi Ermənistanın ümumi dövlət büdcəsinə bərabərdir. Prezidentin vurğuladığı kimi, bizim əsas problemimiz torpaqlarımızın işğal altında olmasıdır. Ona görə bizim xərclərimiz arasında birinci yerdə hərbi xərclər dayanır. Biz lazım olan texnikanı aldıq. Bu texnikanı, müasir silahları Azadlıq meydanında dəfələrlə nümayiş etdirdik. Biz ordumuzu inkişaf etdirmək naminə o silahları alırdıq ki, bu silahlar bizim üstünlüyümüzü təmin etsin və İkinci Qarabağ müharibəsi bunu göstərdi.

Məlum olduğu kimi, humanist, sülhpərvər siyasət yeridən Azərbaycan rəhbərliyi torpaqlarımızın yalnız sülh və danışıqlar yolu ilə qaytarılacağına çalışır, hərbi əməliyyatları yalnız son çıxış yolu hesab edirdi. Cənab İlham Əliyev bəyan edirdi ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli həm siyasi, həm hərbi yollarla mümkündür. Biz uzun illər ərzində bu

məsələni siyasi yollarla həll etməyə çalışırdıq. Ancaq bütün dünya gördü ki, məhz Ermənistanın mövqeyinə görə bu məsələ öz həllini tapmamışdır və məsələnin hərbi yollarla həll edilməsi bizim qanuni hüququmuz idi. Bu hüququ beynəlxalq norma və prinsiplər tanıyır. Bu hüquq bizə BMT Nizamnaməsi tərəfindən verilibdir. Hər bir ölkə özünü müdafiə edə bilər və biz də özümüzü müdafiə etmişik. Ermənistanın hazırkı rəhbərliyi isə daha aqressiv bəyanatlar verərək, danışıqlara heç bir yer qoymurdu. Lakin azğın düşmən atəşkəs dövründə daim təxribatlar törətməkdə, dinc sakinləri gülləbaran etməkdə davam etmişdir.

Bu il iyulun 12-də Ermənistan silahlı qüvvələrinin bölmələri Azərbaycan-Ermənistan dövlət sərhədinin Tovuz istiqamətindəki mövqelərimizi ələ keçirmək məqsədilə artilleriya atəşindən istifadə edərək hücumla keçməyə cəhd göstərmişdilər. İyulun 13-14-də Tovuz rayonu istiqamətində şiddətli döyüşlər zamanı düşməne sarsıdıcı atəş zərbələri endirildi. Düşmənin 100-ə qədər canlı qüvvəsi, çoxlu sayda döyüş və nəqliyyat texnikası, mühüm obyektləri məhv edildi. Ali Baş komandan İlham Əliyev oktyabrın 4-də “Əl-Ərəbiyyə” telekanalına müsahibə verərkən demişdir: “Ermənistan təkə mülti əhalinin yaşadığı kəndləri ağır artilleriyadan istifadə etməklə atəşə tutmaqla yox, eyni zamanda, işğal olunmuş ərazilərdə əcnəbilərin qanunsuz məskunlaşmasını təmin etməklə Cenevrə Konvensiyasını kobud şəkildə pozur. Biz ərazilərimizin azad olunmasını istəyirik, biz iki ölkə arasında olan münaqişənin həllini tapmağa imkan yaratmaq üçün mandatı olan vasitəçilərə çox güvənirdik. Lakin danışıqlar masasında konstruktiv yanaşma nümayiş etdirmək əvəzinə Ermənistan iyul ayında bizə qarşı hərbi hücumla keçdi və biz onlara adekvat cavab verdik”.

Avqust ayında Ermənistan növbəti hərbi təxribatla əl atdı. Bu dəfə Azərbaycana diversiya qrupu göndərildi. Avqustun 23-də cəbhənin Goranboy rayonu istiqamətində Ermənistan silahlı qüvvələrinin diversiya-kəşfiyyat qrupu təxribat törətməyə cəhd göstərdi. Cəbhənin bu istiqamətdə yerləşən qəhrəman Azərbaycan Ordusunun bölmələri tərəfindən görülən qəti tədbirlər nəticəsində düşmən itki verərək geri çəkilməyə məcbur edildi. Döyüş zamanı erməni diversiya qrupunun komandiri, baş leytenant Qurgin Albertyan əsir götürüldü. Diversiya qrupu başçısının ifadələrinə əsasən, bu qrup Azərbaycana terror aktları törətmək üçün göndərilmişdi.

İkinci Qarabağ müharibəsinin başladığı gün – sentyabrın 27-də Ermənistan silahlı qüvvələri genişmiqyaslı təxribat törədərək cəbhəboyu zonada yerləşən Azərbaycan Ordusunun mövqelərini və yaşayış məntəqələrini iriçaplı silahlar, minaatanlar və müxtəlif çaplı artilleriya qurğularından intensiv atəşə tutmağa başladılar. 30 il ərzində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə, danışıqlar masası arxasında, beynəlxalq hüquq əsasında ədalətli həll olunması üçün səylə çalışan Azərbaycan Respublikası

məhz sentyabrın 27-nə qədər bu istiqamətdə fəaliyyət göstərdi. Lakin düşmənin bütün cəbhə boyu genişmiqyaslı hücumla keçməsi, baş nazir N.Paşinyanın son vaxtlar verdiyi sərsəm bəyanatlar və Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin qeyri-konstruktiv mövqeyi münaqişənin hərbi yolla həllindən başqa heç bir yol qalmadığını sübuta yetirdi. Düşmən hücumunun elə ilk günü, sentyabrın 27-də igid ordumuzun uğurlu əks-hücum əməliyyatları nəticəsində bir neçə kənd erməni işğalçılarından təmizləndi. Oktyabrın 3-də Madagiz də mənfur düşmən tapdığından qurtuldu və onun əvvəlki adı – Suqovuşan bərpa edildi. Torpaqlarımızı işğaldan qurtarmaq naminə canını və qanını belə əsirgəməyə hazır olan igid Azərbaycan əsgərinin şücaəti sayəsində oktyabrın 4-də Cəbrayıl şəhəri və rayonun 9 kəndi 27 ildən sonra düşməndən azad edildi. Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyev bu münasibətlə xalqa müraciətində dedi: “Biz bu gün xalqımızın və dövlətimizin yeni tarixini yazırıq, şanlı tarixini yazırıq. Biz bu gün tarixi ədaləti bərpa edirik. Çünki Qarabağ torpağı bizim əzəli tarixi torpağımızdır. Azərbaycan xalqı əsrlər boyu bu torpaqlarda yaşayıb, yaradıb, qurub, tikib. Ancaq uzun illər ərzində - 30 ilə yaxındır ki, erməni cəlladları torpağımızı işğal edib, bizim bütün tarixi, dini, mədəni abidələrimizi darmadağın edib dağıdıblar... Biz bütün şəhərləri bərpa edəcəyik. Ermənilər tərəfindən dağıdılmış bütün məscidlərimizi bərpa edəcəyik. Bu bölgələrə həyat qayıdacaq...” [21].

Lakin ermənilər öz ənənəvi xislətlərinə sadıq idilər: onlar döyüş meydanını qoyub-qaçır, cəbhə xəttindən xeyli kənardə yerləşən şəhər və kəndlərimizi atəşə tutur, dinc sakinləri qətlə yetirirdilər. Cəsur Azərbaycan ordusu düşmənin yalnız hərbi qüvvələrinə və obyektlərinə zərbə endirir, mülti əhalini və obyektləri hədəfə almırdı. 4 oktyabr 2020-ci il tarixdən başlayaraq döyüş bölgəsindən xeyli uzaqda – 60 km məsafədə yerləşən Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri olan Gəncə, o cümlədən strateji sənaye əhəmiyyəti daşıyan Beyləqan və Mingəçevir şəhərlərinin yaşayış məntəqələri raket və mərmilərlə atəşə tutuldu, nəticədə ölənlər və yaralananlar oldu. Erməni həyasızlığı heç bir sərhəd tanımır; düşmən Gəncənin raket zərbələri ilə dağıdılmış görüntülərini yayaraq, bunu azərbaycanlıların dağıtdığı erməni şəhəri kimi qələmə verdi! Erməni qəsbkarları Tərtər, Beyləqan və digər şəhərlərimizi də atəşə tutdular. Ermənistanın təcavüzkar siyasətinin davamı olaraq, 2020-ci il oktyabrın 28-də saat 13 radələrində düşmənin silahlı birləşmələri tərəfindən Bərdə şəhərinin dinc sakinlərin sıx hərəkətdə olduğu və ticarət obyektlərinin kompakt yerləşdiyi əraziyə böyük dağıdıcı qüvvəyə malik ballistik “cluster” tipli 2 ədəd raket zərbəsinin endirilməsi nəticəsində 22 nəfər həlak oldu, 70 şəxs isə müxtəlif dərəcəli bədən xəsarətləri aldı. Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğu tərəfindən baş vermiş hadisələrlə bağlı toplanmış materiallar əsasında Cinayət Məcəlləsinin 100.1-ci (təcavüzkar müharibəni planlaşdırma, hazırlama və ya başlama), 116.0.7-ci (müdafiə olunmayan ərazilərə, yaşayış məntəqələrinə və

silahsızlaşdırılmış zonalara hücum etmə), 116.0.8-ci (hərbi hədəf olmayan, aydın görünən və fərqləndirilən dini, təhsil, elm, xeyriyyə, tibb obyektlərinə, xəstə və yaralıların yerləşdirildiyi yerlərə hərbi zərurət olmadan hücum etmə), 120.2.12-ci (milli, irqi, dini ədavət və ya düşmənçilik niyyəti ilə adam öldürmə) maddələri ilə cinayət işləri başlanıb, istintaq qrupları yaradılmaqla operativ istintaq hərəkətləri icra olunmaqdadır.

Ali Baş Komandan müharibə zamanı müxtəlif nüfuzlu əcnəbi televiziya kanallarına müsahibələr verdi və beynəlxalq aləmdə formalaşmış yanlış təsəvvürləri büsbütün dağıtdı. Bu müsahibələrin hər biri, hər bir cümləsi altından qırmızı xətt çəkilsə, xalqın ürəyindən xəbər verən sözlərdir. Türkiyənin “A Haber”, ABŞ-ın “Fox News”, İtaliyanın Rai-1, Almaniyanın ARD və s. televiziya kanallarına, Rusiyanın TASS və İnterfaks, İspaniyanın EFE informasiya agentliklərinə, Yaponiyanın “Nikkei”, Fransanın “Figaro”, İtaliyanın “La Repubblica” qəzetlərinə və s. müsahibələr zamanı dövlətimizin başçısı erməni faşizminin əsl simasını açıb-göstərmiş, erməni vandallığının ağılasız cinayətlərini faktlarla sübut etmişdir. Müdrik prezidentimiz bəzi xarici müxbirlərin bəzən ittiham xarakterli, böhtan səpkili, qərəzli mövqe nümayiş etdirən qeyri-obyektiv və dezinformasiya səciyyəli suallarını güclü məntiq, əsaslı fakt və dəlillərlə cavablandırmış, onları dəmir məntiqli arqumentləri əsasında susdurmuşdur. Müsahibələr zamanı jurnalistləri Azərbaycanın yalnız öz doğma və müqəddəs torpaqlarını azad etdiyinə və hər bə qayda-qanunlarını qətiyyənlə pozmadığına inandırmış, həqiqətin, haqqı-ədalətin kimin tərəfində olduğunu açıqlayaraq, beynəlxalq hüququn da bizim tərəfimizdə olduğunu söyləmişdir. Məsələn, Almaniyanın ARD telekanalının müxbirinin “Nəyə görə Qarabağ Azərbaycan üçün belə önəmlidir? Orada resurslar var, yoxsa bu, bir rəmzi mənə daşıyır?” sualına cənab İlham Əliyev belə gözəl və sərrast cavab vermişdir: “Elzas və Litarinqe sizin üçün önəmlidir? Bavariya sizin üçün önəmlidir? Yaxud Reyn-Vestfaliya? Bu, bizim torpaqdır, beynəlxalq səviyyədə tanınan bizim ərazimizdir. Bu, resurslar məsələsi deyil. Əsas resurslar burada, Bakıdadır. Bu, ədalət məsələsidir, bu, milli qürur məsələsidir və bu, beynəlxalq hüquq məsələsidir. Beynəlxalq hüquq və bütün beynəlxalq ictimaiyyət Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanıyır. Biz ədaləti bərpa edirik və biz BMT Təhlükəsizlik Şurasının 27 il ərzində kağız üzərində qalan qətnamələrini icra edirik”. Ermənilərin guya etnik təmizləməyə məruz qalmasını iddia edən müxbirin fikirlərini təkzib edən prezident qeyd etmişdir ki, əslində etnik təmizləməyə məruz qalan biz olmuşuq. Ermənilər Dağlıq Qarabağı və ətrafındakı 7 rayonu işğal edəndə məhz azərbaycanlılar etnik təmizləməyə məruz qaldılar. Lakin Azərbaycan ermənilərə qarşı etnik təmizləmə aparmır və bunu planlaşdırmır: “Biz birlikdə yaşamağıq” [22].

“BBC News” müxbirinin də təxminən eyni məzmunlu sualını – Dağlıq Qarabağda yaşayan erməni vətəndaşlara qarşı heç bir etnik təmizləmənin aparılmayacağı ilə bağlı zəmanət verilməsini Ali Baş Komandan qısa, lakin kəskin və tutarlı cavablandırmışdır: “Bəli. Biz ermənilər deyilik. Onlar bizə qarşı etnik təmizləmə törədiblər. Onlar Dağlıq Qarabağdan və ətraf yeddi rayondan bütün azərbaycanlıları qovublar. Ermənistanın etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində bizim bir milyon qaçqın və məcburi köçkünümüz var. Lakin biz eyni qaydada davranmayacağıq. Biz qisas almayacağıq. Mən dəfələrlə demişəm, hətta onlar Gəncəni bombalayanda, hətta onlar Bərdəni bombalayanda, onlar başqa şəhərləri bombalayanda və 92 insanı, mülki şəxsi öldürdükdə mən dedim ki, biz qisasımızı döyüş meydanında alacağıq” [23].

44 günlük Vətən müharibəsi zamanı rəşadətli Azərbaycan Ordusunun uğurlu hərbi əməliyyatları nəticəsində ermənilərin zəbt etdiyi şəhər və qəsəbələrımız bir-birinin ardınca işğaldan azad olunmuşdur: Füzuli şəhəri, Horadiz qəsəbəsi, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı rayonları... Nəhayət, alınmaz qala, Qarabağın ürəyi, gözəl və qədim Şuşa da düşməndən azad edildi. Müzəffər Azərbaycan Ordusu düşmənin ən möhkəm istehkamlarını qəhrəmancasına darmadağın edərək Qarabağ dağlarının zirvəsini - milli kimliyimiz, qürurumuz, qeyrət və mənliyimizin simvolu olan, 28 il həsrət qaldığımız qədim Şuşamızı, Cıdır düzünü, İsa bulağını, xarı bülbülümüzü öz canı və qanı bahasına yenidən və əbədi olaraq fəth etdi [24]. Bu böyük hərbi qələbə münasibətilə Ali Baş Komandan İlham Əliyev Şəhidlər Xiyabanına gedərək, xalqa müraciət etdi. Cənab Prezident hakimiyyətdə olduğu zaman həmişə Ulu Öndər Heydər Əliyevin müdrik daxili və xarici siyasətinə sadıq qalacağımızı vəd etmiş və bunu real fəaliyyəti ilə də sübut etmişdir.

Yaxşı yadımdadır, 2003-cü ilin 15 oktyabr prezident seçkiləri ərəfəsində ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan vətəndaşlarına ünvanladığı 1 oktyabr 2003-cü il tarixli müraciət də təkcə ulu öndərin deyil, bütövlükdə Azərbaycan xalqının cənab İlham Əliyevə olan böyük ümidlərinin təcəssümü kimi ortaya çıxmışdır. Ulu Öndər bu tarixi müraciəti ilə xalqa onun əsasını qoyduğu siyasəti davam etdirə biləcək dəqiq ünvanı göstərmişdir: “...Üzümü Sizə - həmvətənlərimə tutaraq, qarşıdan gələn prezident seçkilərində prezidentliyə namizəd, mənim siyasi varisim, Yeni Azərbaycan Partiyası sədrinin birinci müavini İlham Əliyevi dəstəkləməyə çağırıram. O, yüksək intellektli, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir şəxsiyyətdir. Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirərək Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər. İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və

dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm”.

Şuşanın alınması münasibətilə xalqımızı təbrik edən Ali baş Komandan İlham Əliyev bu məsələyə də toxunmuşdur: “...Mən bu gün, eyni zamanda, Ulu Öndər Heydər Əliyevin məzarını ziyarət etdim, onun ruhu qarşısında baş əydim. Ürəyimdə dedim, xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim. Şuşanı azad etdik! Bu, böyük Qələbədir! Şəhidlərimizin, Ulu Öndərin ruhu şaddır bu gün! Gözün aydın olsun Azərbaycan! Gözünüz aydın olsun dünya azərbaycanlıları!” [25].

Onu da vurğulamaq vacibdir ki, Şuşanın götürülməsi çox böyük peşəkarlıq, cəsarət tələb edən əməliyyat idi. Bu şəhər o qədər müdafiə cəhətdən əhəmiyyətli, o qədər coğrafi-strateji baxımdan mühümdür ki, noyabrın 8-də məhz Şuşanın azad edilməsi Ermənistanın təslim olması ilə nəticələndi. Strateji yüksəklikdə yerləşən və ermənilər tərəfindən güclü müdafiə sisteminin yaradıldığı bu şəhəri almaq sanki mümkünsüz görünürdü. Lakin Müzəffər Azərbaycan Ordusu, igid əsgərlərimiz qeyri-adi şücaət göstərərək, hər b tarixinə düşəcək bir səviyyədə döyüşmüş, yaxın məsafədən əlbəyaxa döyüşlərdə düşməyə qalib gəlmişlər. Prezidentimizin qeyd etdiyi kimi, “Şuşanın işğaldan azad edilməsi bizim gücümüzü göstərdi, Ordumuzun peşəkarlığını, hər bçilərimizin cəsarətini, qəhrəmanlığını göstərdi. Şuşanın götürülməsi çox böyük peşəkarlıq, cəsarət tələb edən əməliyyat idi. Əminəm ki, bu əməliyyat dünya hər b tarixində xüsusi yer tutacaqdır. Çünki bu əməliyyatı yalnız yüngül silahlarla silahlanmış bizim qəhrəman hər bçilərimiz dağlardan, meşələrdən, cığırlardan keçərək icra ediblər. Şuşanın işğaldan azad edilməsi bizim Şanlı Qələbəmizdir”.

İşğalçı ordunun “yenilməzliyi” barədə mif qısa müddət ərzində dağıldı. Bu quldur dəstəsi yalnız dinc sakinlərlə, mülki əhali ilə “mübarizə” apamağı yaxşı bacarır, özü də gecə yarısı, şəhər və qəsəbə sakinləri yatdıqları zaman. Erməni faşizmi mövcud müharibə qanun-qaydalarını da pozmuş, beynəlxalq hüquq normalarını tapdalanmışdır. İşğalçı ordu müharibə zamanı qadağan olunmuş silahlardan, kaset və fosforlu bombalardan geniş istifadə etmişdir. Ermənistan "Skad" və "Smerç" raket qurğularından yalnız döyüş meydanında deyil, eləcə də mülki şəxslərə qarşı istifadə edib. Bu faktlar "Human Rights Watch" və "Amnesty International" kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qeydə alınmaqla həmin əməllər “qəddar və ağılasığmaz” kimi qiymətləndirilib. Öz torpağında döyüşməyən ermənilər hər şeylərini qoyub qaçmaq məcburiyyətində qalmışlar. Ermənistan həbsxanalarında fərarilərin çoxluğu səbəbindən sıxlıq yaranmışdır. Məlumatlara görə, fərarilərin sayı 10 000-dən çox olub.

Bütün bu qeydlərimiz, sentyabrın 27-dən noyabrın 9-na qədər olan 44 günlük müharibənin nəticələrinin ilkin təhlili onu deməyə əsas verir ki,

Azərbaycan rəhbərliyi həm hərbi, həm də diplomatik sahədə mühüm əhəmiyyət kəsb edən qələbə qazanmışdır. Belə ki, noyabrın 10-da Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyi onlar üçün təslimçilik anlamı verən üçtərəfli bəyanatı imzalamalı oldu. Elə həmin gün Ali Baş Komandan bununla bağlı xalq müraciətində demişdir: “Bu gün ölkəmiz üçün tarixi bir gündür. Bu gün Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münasibətinə son qoyulur. Hesab edirəm ki, indicə imzalanmış üçtərəfli bəyanat məsələnin həlli istiqamətində son nöqtə olacaqdır. Bu bəyanatı Azərbaycan Prezidenti, Rusiya Prezidenti və Ermənistan baş naziri imzalamışlar...” [26].

Bəyanatda göstərilir ki, “20 noyabr 2020-ci il tarixinədək Ağdam rayonu Azərbaycan Respublikasına qaytarılır. Ermənistan Respublikası 15 noyabr 2020-ci il tarixinədək Azərbaycan Respublikasına Kəlbəcər rayonunu, 1 dekabr 2020-ci il tarixinədək isə Laçın rayonunu qaytarır. Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edəcək və bununla belə Şuşa şəhərinə toxunmayacaq Laçın dəhlizi (5 kilometr enliyində) Rusiya sülhməramlı kontingentinin nəzarəti altında qalır. Tərəflərin razılığı əsasında növbəti üç il ərzində Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edən Laçın dəhlizi üzrə yeni hərəkət marşrutunun inşası planı müəyyən ediləcək və bununla da həmin marşrutun mühafizəsi üçün Rusiya sülhməramlı kontingentinin gələcək yerdəyişməsi nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikası Laçın dəhlizi üzrə hər iki istiqamətdə vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hərəkətinə təhlükəsizlik zəmanəti verir...”

Əslində, Ermənistanın kapitulyasiyası olan bu sənəd Azərbaycanın nəinki işğal altında olan Ağdam, Kəlbəcər və Laçın rayonlarının boşaldılmasını, habelə Naxçıvanla Azərbaycan arasında nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizinin də yaradılmasını nəzərdə tutur. Zəngilan-Mehri-Naxçıvan dəhlizi Azərbaycanın üzərindən keçən beynəlxalq tranzit layihələrin əhəmiyyətini daha da artıracaq. Artıq işğaldan azad edilmiş ərazilərdə hərtərəfli quruculuq işlərinə başlanmışdır. Müxtəlif nazirliklərin yerli bölmələri təşkil edilmiş, Şuşada çörək sexi fəaliyyətə başlamışdır. Bütün rayonlarda elektrik yarımstansiyalarının quraşdırılması işləri həyata keçirilir. Noyabrın 16-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin müzəffər Ali Baş Komandanı İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva işğaldan azad edilmiş Füzuli və Cəbrayıl rayonlarında, o cümlədən Füzuli və Cəbrayıl şəhərlərində olublar. Həmin gün 101,5 km-lik Əhməd bəyli-Füzuli-Şuşa avtomobil yolunun təmali qoyulub.

İşğalçı erməni ordusu ərazilərimizi tərk etdikdən sonra vandal ermənilər də özlərindən sonra öz “iz”lərini müvəffəqiyyətlə qoymaqladırlar. İşğaldan azad edilmiş və boşaldılmış torpaqlarımızda düşmən tərəfindən bütün infrastruktur dağıdılmış, bütün yaşayış binaları və tarixi-dini memarlıq abidələri məhv edilmişdir. Prezidentimizin bildirdiyi kimi, Füzuli şəhərində bircə dənə

də salamat qalmış bina tapılmamışdır ki, şanlı Azərbaycan bayrağı sancılınsın. Erməni barbarlığı sərhəd tanımır, onlar məsciddə donuz saxlamış, qəbiristanlıqları dağıtmış, qəbirləri yerlə-yeksan etmişlər. Erməni vandalizminin daha bir nümunəsi Füzulinin Kürdlər kəndində tamamilə dağıdılmış qəbiristanlıqdır. Ali Baş Komandan, möhtərəm cənab Prezident İlham Əliyev Füzulidə olarkən bildirmişdir: “İkinci Qarabağ müharibəsi bizim şanlı Qələbəmizdir. İşğal edilmiş torpaqlar işğalçılardan azad edilib. Düşmən tərəfindən vurulmuş ziyan hazırda hesablanır və dəqiq hesablanacaq. Zərərçəkmiş bütün insanlar dövlət dəstəyi hesabına öz dedə-baba torpaqlarına qayıdacaqlar. Bu işləri biz planlı şəkildə aparacağıq - ilk növbədə, ziyanın hesablanması, dəqiq hesabatın aparılması, ondan sonra bərpa-yenidənqurma işləri. Bildiyimiz kimi, işğal edilmiş və işğaldan azad olunmuş torpaqlarda düşmən bütün infrastrukturunu dağıdıb. Bizim şəhərlərimiz demək olar ki, yerlə-yeksan ediləndir və bu, düşmənin vəhşiliyini bir daha göstərir. İndi bütün dünya bunu görəcək. Bütün dünya görəcək ki, biz hansı vəhşi düşmənlə üz-üzə qalmışıdıq”[27].

Noyabrın 16-da müzəffər Ali Baş Komandan, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev və birinci xanım, birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyeva oktyabrın 4-də düşməndən azad edilmiş Cəbrayıl şəhərində olarkən erməni vandalizminin şəhəri yerlə-yeksan etdiyinə diqqət çəkərək demişdir: “Bura Cəbrayıl şəhərinin mərkəzidir. Bir dənə də salamat bina yoxdur. Bir dənə də salamat bina qoymayıblar. Yalnız orada özləri üçün hərbi hissə tikiblər. Bütün qalan infrastruktur, evlər, binalar, məktəblər, ictimai binalar - hamısı düşmən tərəfindən sökülüb”.

Dövlətimizin başçısı ilk dəfə iştirak etdiyi 2003-cü ildə keçirilən prezident seçkiləri zamanı və sonrakı dövrlərdə də xalqa verdiyi bütün vədləri tamamilə yerinə yetirmiş, əməli ilə, fəaliyyəti ilə daim xalqının yanında olduğunu sübuta yetirmişdir. O, bu gün də erməni vandalları tərəfindən dağılmış bütün torpaqlarımızda quruculuq, abadlıq işlərinə başlanılacağını vurğulayır və bu işlər artıq gedir: yol çəkilir, binalar bərpa edilir, elektrik enerjisi yarımstansiyaları tikilir və s. Lakin prezidentimiz bununla kifayətlənmir, erməni cəlladlarının vurduqları hər bir ziyana görə - istər ekologiyaya, istər tarixi və dini abidələrə dəyən ziyana, təbii sərvətlərimizi mənimsədiklərinə görə cavab verməli olacaqlarını və bunu mütləq edəcəklərini bildirir. Ermənilər güman edirdilər ki, bu cür dağıntılardan sonra Azərbaycan əhalisi daha burada yaşaya bilməz. Amma möhtərəm prezidentimizin rəhbərliyi ilə biz bütün sahələrdə uğur qazanacağıq və Qarabağ regionunu da yenidən cənnət məkanına çevirəcəyik. Cənab İlham Əliyev Cəbrayıldə olarkən bildirdi ki, bütün azad edilmiş şəhərlərimizin xüsusi baş planı hazırlanacaq, inzibati, ictimai, yaşayış binaları, məktəblər, tibb ocaqları tikiləcək, lazımi infrastruktur yaradılacaq, küçələr, parklar, xiyabanlar salınacaq. Dağlıq Qarabağda və ətraf 7 rayonda həyat əvvəlkindən də gözəl və firavan olacaq [28].

Bu günlərdə, noyabrın 20-də Azərbaycanın böyük regionlarından biri olan Ağdam rayonu işğaldan azad edildi. Ağdam rayonunun heç bir itki olmadan, döyüxsüz işğaldan azad olunması noyabrın 10-da imzalanmış üçtərəfli Bəyanatın nəticəsidir. Ağdam üçün yeni dövr başlayır. Ölkə rəhbərinin qeyd etdiyi kimi, bizim böyük planlarımız var. İşğal edilmiş torpaqlarda hər şey dağıdılib. Tezliklə, Baş plan hazırlanacaq, mütəxəssislər cəlb olunacaq, infrastruktur layihələri planlı şəkildə icra ediləcək, inzibati binalar, sosial obyektlər, yollar və digər lazım olan işlər görülməkdir. Vətəndaşlara oraya qayıtmaq üçün dövlət tərəfindən kömək göstəriləcək. Ağdam rayonunun bərpası ölkəmizin gələcək planlarında xüsusi yer tutacaq. Çünki həm ərazi, həm də əhali baxımından böyük rayondur. Ağdam rayonunun dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi məqsədilə artıq əhəmiyyətli addımların atılmasına başlanılıb; Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müvafiq sərəncam imzalanmışdır. Sərəncama əsasən, ümumi uzunluğu 45 kilometr olan Bərdə-Ağdam dəmir yolu xəttinin layihələndirilməsi və tikintisi üçün Azərbaycan Respublikasının 2020-ci il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Prezidentin ehtiyat fondundan “Azərbaycan Dəmir Yolları” QSC-yə ilkin olaraq 5 milyon manat ayrılıb.

Üçtərəfli bəyanata əsasən, noyabrın 15-dək Kəlbəcər rayonu da boşaldılmalı idi. Lakin Ermənistan tərəfinin Rusiya vasitəsi ilə Azərbaycana müraciəti oldu. İşğalçı ölkə bu müddətin noyabrın 25-dək uzadılmasını xahiş etdi. Azərbaycan Kəlbəcərdə yerləşdirilmiş mülki əhalinin noyabrın 25-dək çıxarılmasına razılıq verdi. Bu, Azərbaycan dövlətinin öz humanist xarakterini bir daha nümayiş etdirməsinin bariz nümunəsidir. Amma unutmayaq ki, 1993-cü ildə Kəlbəcərin işğalı zamanı erməni hərbi birləşmələri əhaliyə rayonu tərk etmək üçün cəmi 10 saat vaxt vermişdilər. Buna baxmayaraq, Azərbaycan humanistlik göstərərək daha 10 gün gözləməyə razılaşdı. Azərbaycan tərəfi Kəlbəcər rayonunun coğrafi baxımdan böyük bir ərazini əhatə etməsini, relyefin mürəkkəbliyini, hava şəraitinin ağırlaşmasını və rayondan çıxış üçün cəmi bir yolun olduğunu nəzərə aldı. Həmçinin nəzərə alındı ki, Ermənistanın işğal etdiyi Ağdam rayonu ərazisindəki qoşunları da Qarabağdan çıxmaq üçün Kəlbəcər yolundan istifadə etməyə məcburdur.

Noyabrın 25-də qəhrəman Azərbaycan Ordusunun bölmələri Kəlbəcəre daxil oldular. Ölkəmizin ərazicə ən böyük rayonu – 3054 kv kilometrlik, 1 şəhər, 1 qəsəbə və 145 kəndi əhatə edən bu qədim və füsunkar ərazi düşmən tapdağından tam azad edildi. Beləliklə, BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822 sayılı Qətnaməsi yerinə yetirilmiş oldu.

Bundan bir neçə gün sonra – dekabrın 1-də növbəti rayonumuz – Laçın da Azərbaycana təhvil verildi. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Rusiya Prezidenti Vladimir Putin və Ermənistanın baş naziri Nikol Paşinyanın imzaladığı 10 noyabr tarixli üçtərəfli bəyanata əsasən, işğalçı qüvvələr rayonu

artıq tərki etmişlər. 28 illik işğala son qoyulan Laçın Azərbaycanın ərazicə böyük, təbiətinə görə ən gözəl və zəngin rayonlarından biridir. Bununla bağlı xalqa müraciət edən Ali Baş Komandan, dövlətimizin başçısı İlham Əliyev bildirmişdir: “Laçın rayonunun işğaldan azad olunması tarixi hadisədir. Özü də bir güllə atmadan biz Laçın rayonunu qaytardıq. Düşməni buna məcbur etdik. Döyüş meydanında əldə edilmiş parlaq qələbə bu gözəl nəticəyə gətirib çıxardı ki, üç rayonumuz – Ağdam, Kəlbəcər və Laçın bizə qaytarıldı. Biz bu rayonları bir güllə atmadan, bir şəhid vermədən qaytarmışıq”[30]. Müraciətdə deyilir ki, azad edilmiş bütün bölgələrimizin iqtisadi potensialı, kənd təsərrüfatı, turizm potensialı çox böyükdür. Ölkəmiz bu potensialdan məharətlə istifadə edərək Qarabağ bölgəsini nəinki Azərbaycanın, həmçinin dünyanın ən gözəl, inkişaf etmiş bölgələrindən birinə çevirəcək.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev həm 44 günlük müharibə zamanı, həm də hərbi əməliyyatlar başa çatandan sonra keçirdiyi bütün görüşlərdə, verdiyi bütün müsahibələrdə İkinci Qarabağ müharibəsi haqqında, erməni silahlı qüvvələrinin dinc Azərbaycan şəhərlərini vəhşicəsinə bombardman etməsi barədə, igid Azərbaycan əsgərinin öz doğma və müqəddəs torpaqları uğrunda hünərlə döyüşməsi barədə dolğun məlumatlar vermişdir. Məsələn, dövlətimizin başçısı bu yaxınlarda Rusiyadan gələn nümayəndə heyətini qəbul edərkən qeyd etmişdir ki, hərbi əməliyyatlar dövründə Ermənistan tərəfi müharibə aparılmasının bütün normalarını, habelə humanitar normaları kobud şəkildə pozub. Bizim şəhərlərimiz və kəndlərimiz hər gün bombardmana məruz qalırdı. Nəticədə, aralarında uşaqların və qadınların da olduğu 100-ə yaxın dinc Azərbaycan sakini həlak olub, 400-dən çox adam yaralanıb, 3 mindən çox ev yararsız vəziyyətə düşüb, yaxud tamamilə məhv edilib. Hərbi əməliyyatlar zonasının yaxınlığında yerləşən şəhərlər praktiki olaraq hər gün atəşlərə, minaatan və artilleriya atəşlərinə məruz qalırdı. Dinc əhalinin məhv edilməsi üçün Gəncə, Mingəçevir, Bərdə və digər şəhərlərə ballistik raketlərlə məqsədyönlü şəkildə hücum edilirdi. Biz bütün bu hərbi cinayətləri – ballistik raketlərdən, kasetli və fosforlu döyüş sursatlarından istifadə edilməsini sənədləşdirmişik və Azərbaycan tərəfinin görəəcəyi sonrakı hüquqi tədbirlərlə əlaqədar müvafiq tapşırıqlar vermişik.

Qeydlərimizi xalqımızın sevimli oğlu, hərbiçilərimizin fəxri, igid sərkərdə, müzəffər Ali Baş Komandan, ölkəmizin rəhbəri möhtərəm cənab İlham Əliyevin elə öz sözləri ilə başa çatdırırıq: “...Mən hesab edirəm ki, ölkəmizin gələcəyi çox parlaq olacaq. Biz son illər ərzində çox böyük uğurlara imza atmışıq. Ölkəmizin həm siyasi, həm iqtisadi sahələrdə uğurları bu gün beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də qəbul edilir. Beynəlxalq arenada böyük uğurlar əldə edilib. Azərbaycan bu gün çox güclü bir ölkəyə çevrilib. Ölkə daxilindəki bütün məsələlər öz həllini tapır. Əlbəttə ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ölkəmizə yeni nəfəs verəcək. İnsanlar ilk növbədə öz dədə-

baba torpaqlarına qayıdacaqlar, öz yaxınlarının qəbirlərini ziyarət edə biləcəklər. Azərbaycan dövləti mütləq bu işlərdə onlara maksimum kömək göstərəcək. Biz işğaldan azad edilmiş torpaqları yenidən quracağıq, evlər, inzibati binalar, məktəblər tikiləcək. Beləliklə, ölkəmiz üçün yeni bir dövr başlanacaq. Bu yeni dövr böyük imkanlar açacaq. Təkcə iqtisadi sahədə yox, eyni zamanda, siyasi münasibətlər sahəsində hesab edirəm ki, müsbət meyillər daha da güclənəcək. Azərbaycan beynəlxalq arenada öz rolunu daha da artıracaq. Azərbaycana olan hörmət daha da artacaq ki, biz güclü dövlət kimi öz ərazi bütövlüyümüzü, ədaləti və beynəlxalq hüququ bərpa edirik. Beləliklə, ölkəmizin gələcək inkişafı əminəm ki, çox uğurlu olacaq. Biz bu günə qədər qarşımızda duran bütün vəzifələrə uğurla çatmışıq. Bəyan etdiyim bütün hədəflərə çatmışıq. Ərazi bütövlüyümüzün bərpası, torpaqlarımızın qaytarılması mənim Prezident kimi başlıca vəzifəm idi. Mən şadam ki, bu vəzifənin öhdəsindən də şərəflə gəlirəm və Azərbaycan xalqının dəstəyi, zəhməti və cəsarəti hesabına biz torpaqlarımızı qaytarırıq. Azərbaycan xalqının fədakarlığı bir daha onu göstərir ki, biz böyük xalqıq, biz birlik nümayiş etdirmişik və bu birlik bizi daha da gücləndirəcək, ölkəmizi daha da qüdrətli ölkəyə çevirəcəkdir”.

ƏDƏBİYYAT

1. Jackson R. J. *NATO and Peacekeeping*, Cambridge, 1997
2. Hüseynova İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı: Təhsil, 2004, 472 s.
3. И. Г. Чавчавадзе. Армянские ученые и вопиющие камни. Перевод с грузинского Н. И. Алексеева-Месхиева. Тифлис, 1902
4. Геродот. История в девяти книгах. I:180, 194; III:93; V:49,52; VII:73
5. Шопен И. Новые заметки на древнюю историю Кавказа и его обитателей. С.-Петербург, 1896.
6. Дьяконов И.М. Предыстория армянского народа. Ереван, 1968, 266 с.
7. Капанцян Г.А. Хаяса-колыбель армян. Этногенез армян и их начальная история. Ереван, 1947, 242 с.
8. Адонц Н. Армения в эпоху Юстиниана. СПб., 1908
9. Ишханян Б. Народы Кавказа. Петроград, 1916.
10. <https://vestikavkaza.ru/news/filipp-ekozanc-ne-vrite-sebe-i-vsemu-miru-o-nagorno-karabahskom-konflikte.html>
11. Агаян Ц.П. Роль России в исторических судьбах армянского народа. М: Наука, 1978, 311 с.
12. “Azərbaycan” jurnalı. 1988, №2

13. Шавров Н.Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье: Предстоящая распродажа Мугани инородцам. Санкт-Петербург: Рус. собрание, 1911, 78 с.
14. Гурбанов А. Сказки армянских мудрецов. Bakı: Elm və təhsil, 2005, 468 s.
15. Hüseynova İ. İki sahil, № 228, 8 dekabr 2010-cu il
16. Mustafa N., Qurbanov A., Əlili E. Erməni saxtakarlığı. Yalan üzərində qurulan tarix. Bakı, 2018, 270 s.
17. AR Pİİ SSA, F.1 Siy.33.Sax.v. 230. V.11
18. 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Fərmanı. "Azərbaycan" qəzeti, 19 dekabr 1997-ci il
19. Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. "Xalq qəzeti", 1998, 27 mart, №80
20. <https://president.az/articles/47685>
21. <https://ordu.az/az/news/173302>
22. Prezident İlham Əliyevin Almaniyanın ARD televiziya kanalına müsahibəsi. "Respublika" qəzeti, 1 noyabr 2020-ci il
23. <https://president.az/articles/45845>
24. <https://ikisahil.az/post/mene-qardash-deyen-diline-qurban>
25. Şuşa şəhəri işğaldan azad edildi! <https://beu.edu.az/az/article/susa-seheri-isgaldan-azad-edildi-540>
26. <http://www.azerbaijan-news.az/view-204024/qarabag-azerbaycandir-qelebemizin-remzidir>
27. İlham Əliyev Qarabağda Azərbaycan bayrağını öz əli ilə ucaltdı. "Azərbaycan" qəzeti, 17 noyabr 2020-ci il
28. Füzuli-Şuşa avtomobil yolu çəkilir. "Xalq qəzeti", 17 noyabr 2020-ci il
29. Hüseynova İ. Tarix.Zaman.Düşüncələr. I cild. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 512 s.
30. Prezident: Laçın rayonunun işğaldan azad olunması tarixi hadisədir. "İki sahil" qəzeti, 1 dekabr 2020-ci il